

УДК: 316.26
Примљено: 21. маја 2009.
Прихваћено: 20. јуна 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 2/2009.
год. 16. vol. 24.
стр. 167-194.

Миша Бурковић

Институт за европске студије, Београд

ТРАНСФОРМАЦИЈА ТРОЦКИЗМА¹⁾ КРАЈЕМ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Резиме

У овом чланку аутор настоји да истражи неке занимљиве спојеве идеологија који настају крајем двадесетог века. Предмет истраживања јесу резултати примене Троцкијеве теорије ентризма. Аутор настоји да истражи шта се крајем двадесетог века догодило са некадашњим припадницима радикалне омладине, и у којој мери су истините тврдње да су поменути актери задржали своје основно начело перманентне револуције које данас спајају са другим идеологијама делујући кроз такозване умерене или центристичке партије.

Кључне речи: Троцки, троцкизам, ентризам, идеологија, перманентна револуција,

Историја идеја традиционално представља једно од најзаводљивијих и најзанимљивијих подручја истраживања у области хуманистичких и друштвених наука. Идеје, вредности које се иза њих крију, појмови и концепти којима се исказују и преко којих се обликују, често добијају свој сопствени, аутономни живот који их односи веома далеко од онога што им је био изворни садржај или намера у време настајања. Све то, наравно, изазива спорове у тумачењу, познате поделе на правоверне и ревизионисте, борбу за монопол у тумачењу и наслеђивању неког идеолошког завештања и многе друге теоријске и практичне контроверзе.

Идеологије су, међутим, све мање затворени и сасвим кохерентни системи. Овде ћемо оставити по страни традицију мишљења која са доста аргумената још након Другог светског рата поста-

1) Чланак је део пројекта 149026 Института за европске студије који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

вља питање да ли се о идеологијама у класичном смислу уопште више и може говорити. Чињеница да људи у јавној сфери и даље наступају са одређеним сетом вредности и идеја, као и да се изборне кампање ипак одвијају на основу спорова супротстављених страна о одређеним питањима или вредностима, нама је овде дозвољна да на дато питање дамо позитиван одговор. Да, идеологије, иако другачије схваћене и другачије структуриране и даље имају веома велику важност у политичком и јавном животу савремених либералних и пре свега изборних демократија.²⁾

Извесно је међутим да и сами промотери и заступници датих идеолошких комплекса, морају своје идеологије посматрати другачије него деветнаестовековни актери. Сваки политички субјект мора данас разумети да је његова идеолошка позиција резултат историјских околности, да је подложна адаптацији, редефинисању, и да је пре свега састављена из већег броја сегмената који се напросто у датом тренутку код њега структурирају у један систем који настоји да се представи као што је могуће више уређен, кохерентан, стабилан и уверљив. Но чињеница да идеологију конституише већи број елемената или сегмената, значи да се у неким другим околностима унутар ње могу наћи другачији елементи, као и да неки од изворно њених сегмената, одлика, циљева или метода могу бити присвојени од стране неке сасвим другачије политичке идеологије у којој ће се комбиновати са нпр. другачијим склопом циљева.

Управо динамични двадесети век представља непрегледно подручје истраживања за сваког ко жели да се упусти у праћење ове врсте идеолошке размене, пролиферације, трансформације, раскола, сажимања и растајања који доводе догле да је готово немогуће направити идеолошки Менделеејев систем. Подсетимо се само неких примера или тачака ове богате и контроверзне историје идеја: утицај Сорела и анархо-синдикализма на фашистичку теорију и на праксу самог Мусолинија, преузимање Хајдегера а касније и Шмита од стране француских интелектуалних маоиста,

2) Осим овог општег аргумента о наводном крају идеологија, у нашој јавности се од недавно појављује још један аргумент који тврди да ми као мали народ немамо право на идеологије, да смо наводно сиромашни ресурсима, а опхрвани проблемима те да морамо да се сконцентришемо на прече ствари, а не на идеолошке спорове. Аутор овог текста сматра да је у питању погрешан и веома опасан аргумент који је увек у основи имао борбу за очување монопола једне групе или једне опције (економија, политика, спорт, култура, безбедност). То је теза која одговара и страним и домаћим факторима који желе да се овде одржава монопол у свим областима као начин лакше контроле ресурса и управљања земљом. Задатак нас као људи који претендују на слободу јесте да се изборимо за право на идеологије, односно за право да се разликујемо и да те своје разлике претачемо у програме и опције које ће се на уређеном политичком тржишту надметати и у складу с правилима истинске конкуренције смењивати на власти доносећи том динамиком благодет за грађане државе.

или стварање таквих идеолошких бастарда као што је марксистичка теологија ослобођења у Јужној Америци. Или шта рећи о идеолошкој и практичној конструкцији хришћанске демократије која је управљала Европом током читаве друге половине века, а чије тумачење и даље изазива живе спорове.

Да би илустровали како се одвија овај процес одвајања одређених идеја и њиховог инфилтрирања у друге идеолошке склопове, у овом чланку ћемо се усредсредити на судбину троцкистичких мисаоних конструката, а пре свега идеје о перманентној револуцији. Чини се да је у питању један од најзанимљивијих примера те врсте пресељења, својеврсне номадизације концепата, занимљив и због праћења начина на који одређене екстремистичке идеје и њихови носиоци постају део мејнстрима, односно политичког естаблишмента у либерално демократским земљама. Проблем има и своју крајње практичну вредност због оправданости питања у којој мери и сама природа либералне демократије и њен опстанак постају угрожени због сталног настојања пост-троцкиста да манипулишу јавно мњење, да монополишу економске, финансијске, безбедносне токове, те да контролишу медије и да тиме укину садржинску плуралност и конкуренцију која је темељ сваке уређене демократије.

*

Када је 2003. године републиканска администрација Џорџа Буша млађег позивајући се на лажне извештаје о наводном оружју за масовно уништење, без одобрења Савета Безбедности, напала и окупирала Ирак, у мору оштрих дебата које су се након тога отвориле у америчкој и међународној јавности, помало неочекивано изронило је име Лава Троцког. Иронија судбине и невероватна сложеност идеолошких архипелага и меандара двадесетог века довели су дотле да се име једног од вођа Октобарске револуције и по многим творца Црвене армије повеже са идеолозима америчке политичке деснице у најјачој савременој либералној демократији.

Име и дело Лава Троцког ни у нашој науци и јавности данас више није присутно. Нажалост, корпус његових дела и његово интелектуално завештање потпуно погрешно се сматрају незанимљивом прошлoшћу, делом оног огромног прашњавог инвентара марксистичке литературе који се у последњих пар деценија чисти из библиотека заједно са сабраним делима Јосипа Броза Тита, Лењина, Родолуба Чолаковића, Моша Пијаде и осталих писаца из разуђене комунистичке интелектуалне историје чија писана дела завршавају у буквалном ђубрету након што су њихова практична остварења завршила на сметлишту историје.

Међутим, иако се његово име готово никада не помиње, Троцкијево завештање и утицај који има на савремена политичка и интелектуална кретања и у Америци, и у неким земљама Европе, па чак и у Србији енормно је велики. Његови некадашњи експлицитни следбеници данас се налазе у врховима савремене политике, медија, универзитета, и других сегмената друштва који одлучујуће дефинишу природу његовог кретања. Због тога је пре свега потребно укратко подсетити се његовог занимљивог животног пута и његове теорије перманентне револуције као најзначајнијег интелектуалног завештања ове контроверзне и утицајне двадесетовековне фигуре.

Лав Бернштајн Троцки рођен 1879. године као руски Јеврејин, представља једну од најзанимљивијих фигура у двадесетом веку: активиста, полемичар, револуционар, војни командант, бриљантан говорник, изванредан организатор, човек заиста изванредних способности. Још као студент, са 19 година, због револуционарних активности бива ухапшен и осуђен на четири године прогонства у Сибир. Од тада је активан у руском социјалдемократском покрету, често мењајући стране у фракционашким борбама. Рецимо 1903. је подржао мењшевице, оштро критикујући Лењина.³⁾ Након избијања револуције 1905, враћа се у земљу и постаје један од главних мотора првог совјета организованог у Петрограду. У октобру је поново осуђен али је успео да побегне и да у иностранству настави своју делатност све до 1917. Занимљиво је да је током балканских ратова једно време био дописник из Србије и да је и о том времену оставио занимљиво сведочанство.

Након избијања немира 1917. враћа се у јуну поново у Русију и са својом групом прикључује се Бољшевицима. Од тада креће његов нагли политички успон. Троцки постаје председник петроградског совјета, а као члан војно-револуционарног комитета совјета уз Лењина почиње да овладава кључним полугама нове организације. Након Октобарске револуције, Троцки постаје комесар за спољне послове, а затим и Командант Црвене армије. Сматра се да је његов допринос у организацији Армије, комбинованој употреби бруталног терора и обећања, те посебно у организацији ефикасне пропагандне делатности (употреба плаката, прогласа и посебно документарних журнала и филмова емитованих са покретних бродова и возова), немерљив за победу Бољшевика у грађанском рату. Његови организациони изуми су технички и тактички гледано за-

3) О његовој политичкој и идејној несталности у доба емиграције најбољу оцену је дао сам Лењин у једном спису из 1914. Види Вранички, *Историја марксизма*, II том, Напријед, Загреб, 1975, стр. 45.

иста генијални и није чудо што је из периода грађанског рата изашао као други човек по снази и угледу у СССР, одмах иза Лењина са којим је упркос бројним ранијим неслагањима имао изванредне односе.

Троцки је уз практичан ангажман наставио да пише, па је већ 1921. године објавио познати памфлет *Нови курс*.⁴⁾ Након атентата, Лењин се полако повлачи из јавног живота, док у исто време креће беспопштена борба за његовог наследника. Следи прича која је много пута испричана и обрађивана у разним историјама совјетске револуције и радничког покрета, о томе како је Стаљин најпре у коалицији са Зиновјевим и Камењевим ослабио утицај Троцког као најозбиљнијег претендента, а затим постепено елиминисао и ову двојицу да би се све окончало на 15. конгресу партије одржаном 1927. када је нови Вођа без икаквих проблема однео победу над тада удруженом левом опозицијом. Након тога су и Троцки и Камењев и Зиновјев и сви остали избачени из Политбироа и Централног комитета, а на крају похапшени и елиминисани. Троцки је 1929 протеран из Совјетског Савеза.⁵⁾

Током преосталих једанаест година живота развио је велику публицистичку делатност пишући своју биографију, историју револуције, и познате списе о *Перманентној револуцији* и *Изданој револуцији*. Такође је обрађивао актуелна светска дешавања као што су економска криза, успон фашизма, грађански рат у Шпанији итд. Истовремено је покушао да створи паралелну међународну организацију комуниста која би наставила традицију перманентне револуције. Тако је 3. 9. 1938. недалеко од Париза основао Четврту интернационалу уз присуство 21 делегата из 11 земаља.

Лав Троцки је убијен 1940 године у Мексику од стране Стаљинових агената.⁶⁾

Кључни појам у његовом стваралаштву јесте идеја *перманентне револуције*. Као што је познато читав спор између њега и Стаљина имао је осим димензије голе борбе за моћ и власт и одређену идеолошко-тактичку димензију. У историји и теорији комунистичког покрета, ова контроверза је остала позната као сукоб између теорије перманентне револуције и теорије о могућности

4) Види Троцки, «Нови Курс» у *Нови курс – О Лењину – Изобличена револуција*, Отокар Кершовани, Ријека, 1972.

5) За комплетну историјску реконструкцију бољшевичких спорова и разрачунавања вид. М. Брдар, *Праксис одисеја: генеза бољшевичког тоталитарног система 1917-1929*, књ. I-II, Службени лист, Београд, 2000, 2001.

6) Наводно је један од организатора његовог убиства био и југословенски комуниста и терориста, генерал НКВД Мустафа Голубић.

изградње социјализма у једној земљи. О чему се радило у овом спору?

Сам појам се појављује 1906. у књизи *Наша револуција*, у којој је последње поглавље, названо „Резултати и перспективе – покретачке снаге револуције“ донело прво целовито излагање о проблему руске и светске револуције.⁷⁾ Како Вранички примећује још у овом спису Троцки је изнео основе програма кога ће се придржавати до краја свог живота. Идеја перманентне револуције имала је два аспекта, унутрашњи и спољашњи. Троцки је међу првима почео са оспоравањем марксистичке ортодоксије која је тврдила да пролетерске револуције морају најпре избити у најразвијенијим земљама. Он је тврдио да је под одређеним условима могуће да пролетаријат у некој заосталој земљи пре дође на власт него у развијеним земљама. Ово становиште је Лењин на крају преузео у својим *Априлским тезама* 1917. и на основу њега је и спроведена Октобарска револуција. Суштина тезе Троцког била је да у нестабилним и неразвијеним земљама као што је Русија, пролетаријат има шансу да непосредно након буржоаске спроведе и своју револуцију уместо да допусти буржоазији да током једног дужег периода развија своју власт. По познатом сценарију у првој фази је пролетаријат уз помоћ сељаштва требало да елиминише буржоазију, а у другој уз помоћ сеоске сиротиње да се обрачуна са богатијим сељаштвом, односно кулацима.

Други аспект ове тезе је тврдња да се револуција не може учврстити у једној земљи без подршке и помоћи пролетаријата читавог света који би у међувремену требало да спроводи револуције у својим сопственим државама. Дуго након победе револуције Троцки је тврдио да се совјетска власт не може одржати без глобалне трансформације привредног и економског уређења света, јер не само да ће се власт бирократизовати већ ће по њему бити угрожена како од глобалне буржоазије тако и од домаћег сељачког становништва.⁸⁾

Већ крајем 1924. Стаљин је у чланку *Октобарска револуција и тактика руских комуниста* оштро напао ово становиште као антилењинистичко. Он је бранио оно што је видео као реалност у том тренутку након слома радничких револуција у Немачкој, Мађарској и другим земљама, дакле потребу да се комунистичка власт утврди и учврсти у првој земљи социјализма, а да затим постепено настави да с тим ресурсима помаже развој комунистичког покрета

7) Види Вранички, *Хисторија марксизма*, том 2, стр. 38.

8) За детаљну еволуцију ставова Троцког током двадесетих година видети Брдар, *Праксис одисеја*, II том, нарочито прва четири поглавља.

у свету. Стаљин је заправо сматрао да СССР мора да успостави поредак, политички, економски и безбедносни, који ће бити способан да се одржи и развија без обзира на глобалне околности, односно тражио је начин да такав СССР укључи у реално постојећи међународни поредак. У конкретном случају, то је значило успостављање дуготрајне диктатуре са снажном бирократијом и контролом као и елиминисање свих противника.

Троцки је, међутим, сматрао да је то немогуће и да почетни талас успеха мора да буде искоришћен за децизионистичко одржавање глобалног покрета светских револуција које ће у крајњем резултату, пре или касније (он је говорио „о деценијама а не столетјима“) довести до реализације утопије глобалног непринудног бескласног друштва једнаких људи. Овај стари просветитељски сан он најпластичније описује на почетку свог познатог списка „Социјализам само у једној земљи“ када каже: „Реакционарне тенденције које воде у аутаркију јесу обрамбени рефлекс оронулог капитализма пред проблемом што га повијест све оштрије поставља: ослободити економију окова приватног власништва и националне државе и организирати је према једном заједничком и свеобухватном плану у читавом свијету“⁹⁾

За потребе нашег текста веома је важно уочити како ово непријатељство према класичној националној држави као оквиру реалистичне политике, тако и моменат перманентности који не дозвољава ни привремене фазе мировања већ тражи непрестани активизам до коначне победе глобалне револуције. Ради се о једном облику политичког децизионизма који почива на све или ништа моделу, на вери да се нормативна пројекција мора остварити без обзира на околности и ресурсе, уз оправдање за било која доступна средства.

Након одласка у изгнанство Троцки је читаву своју интелектуалну, публицистичку и практичну делатност базирао на тврдњи да је Стаљин на основу погрешне идеје о социјализму у једној земљи издао револуцију и створио једну бирократизовану, како је он говорио „дегенерисану радничку државу“. За себе и своје присталице резервисао је статус верних и лојалних наследника Лењиновог бољшевичког пројекта, сматрајући да ће околности неумитно водити победи пролетерске револуције у читавом свету укључујући и СССР где ће радници срушити бирократизовани систем.

Веома илустративну оцену идеја и дела Троцког дао је Лешек Колаковски у *Главним токовима марксизма*. Колаковски нај-

9) Троцки, *Издана револуција*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр. 223.

пре указује на чињеницу да је Троцки у свим својим предвиђањима о судбини Другог светског рата и развоју глобалне политике директно и најбрталније погрешно.¹⁰⁾ Што је најгоре, он се као и увек у својим анализама, залагањима и предвиђањима позивао на најтврђе законе марксистичке дијалектике, односно оног што Колаковски назива историозофијом. Истовремено, у погледу свог односа према Стаљину и СССР-у он је заиста био тек одбачени епигон. Са својом идејом о непрестаној агресији и покретању глобалног хаоса директно је ишао против реалности са којом се нова власт сусрела. Али кад је у питању унутрашња политика и начин функционисања власти Колаковски савршено погађа када каже да је стаљинизам напосто продужење система који су успоставили Лењин и Троцки.¹¹⁾ Троцки је међутим тврдио да то нема везе са начином на који би он водио СССР и Коминтерну те да је то све резултат „бирокаратског“ удара који је револуцију наводно зауздао и до даљњег сапео затварајући је у једну земљу.

И заиста не постоји некаква посебна мисао Троцког или неки његов допринос марксистичкој теорији и филозофији.¹²⁾ Зашто је онда идеја перманентне револуције значајна? Пре тога чини се треба растумачити питање заводљивости троцкизма и објаснити како је и зашто посебно у одређеним круговима (интелектуалци, студенти, омладина, уметници) његова популарност нарочито шездесетих и седамдесетих година била изузетно велика. Чини се да постоји неколико важних разлога за то.

1. Критика стаљинизма. Троцки је након 1929. постао најзначајнији инсајдерски критичар система који је Стаљин градио. Вести о убиствима, чисткама, бруталностима тоталитарног режима полако су се шириле међу интернационалним радничким покретом¹³⁾ да би педесетих и шездесетих, након Хрушчовљевог реферата и интервенција у Мађарској и Чехословачкој, а нарочито након објављивања *Архипелага Гулаг* знатно поткопале углед СССР-а и

10) Колаковски, *Главни токови марксизма*, БИГЗ, Београд, том 2, стр. 242.

11) Исто, стр. 248.

12) Ово тврди Колаковски. Вранички сматра да је у основи спора питање моћи, а да са теоријске тачке гледишта читав спор делује схоластички, што би из марксистичке перспективе значило бесмислено, непрактично и узалудно. Ни код једног од аутора који су учествовали у спору заиста се не могу наћи неки узбудљиви и иновативни доприноси генералној теорији. Види зборник *Перманентна револуција и социјализам*, Глобус, Загреб, 1979.

13) Искуство Шпанског грађанског рата у коме су Стаљинове убице често више водиле рачуна о обрачунима са анархистима, троцкистима и другим струјама унутар републиканског покрета него о борби са франкистима деловало је трауматично на многе западне марксисте.

стаљинистичког система уопште. Монструозна тоталитарна творевина која је у смрт отерала десетине милиона својих грађана свакако није личила на нормативни модел бескласног радничког друштва о коме су сањали многи леви кругови на Западу. Троцки је психолошки важан јер је помагао одржавању илузије да је судбина СССР-а и комунистичког система могла да буде другачија те да је све то наводно могуће на глобалном нивоу без стаљинистичких застрањивања.

2. Ово спашавање нормативне идеје је утолико важније што је долазило од човека који је беспошtedно бранио и средства потребна да се револуција оствари. Троцки је, подсетимо се најрадикалније оправдавао насиље, манипулацију и тероризам као методе које су неопходне да се оствари победа револуције. Реагујући на истоимену књигу Карла Кауцког, Троцки је у спису *Тероризам и комунизам* на потпуно отворен и брутална начин написао неке од најмонструознијих редова у покушају да да оправдање за нужност коришћења насиља, стрељања, застрашивања и црвеног терора приликом освајања, утврђивања и одбране диктатуре пролетаријата.¹⁴⁾ Троцки је дакле чувао илузију да без обзира на стаљинистичка застрањивања честити људи могу реализовати исти нормативни модел уз иста насилна средства која су оправдана у служби месијански изабране авангарде.

3. Свакако је важан елемент привлачности садржан у његовом децизионизму, уверености да се као и 1917 треба упустити у неизгледну борбу без обзира на околности и ресурсе и да је са довољно вере и одлучности могуће остварити коначну победу.¹⁵⁾ Уз то је ишао и логичан наставак, његово залагање да такав децизионизам треба ширити у све крајеве света (укључујући и Западну Европу и САД), свим средствима (укључујући и тероризам, отмице, пљачке, застрашивања, употребу новца који долази из сумњивих извора као што је нпр трговина наркотицима итд). У време када су Кремљу блиске комунистичке партије и покрети тридесетих година улазиле у *Народне фронтове* са буржоаским партијама (чему се Троцки одлучно супротставио), а после рата постајале део мејнстрим политике, јаке парламентарне странке као у Италији и Француској, троцкистичко залагање за опстајање на позицијама

14) Погледати чувене реченице: „Али терор може бити веома дјелотворан против реакционарне класе која не жели сићи са сцене. Застрашивање је снажно средство и међународне и унутрашње политике.... Исто тако поступа и револуција: она убија појединце, застрашује тисуће. У том смислу црвени терор се начелно не разликује од оружаног устанка, на који се непосредно наставља.“ *Троцки, Тероризам и комунизам*, у *Из револуције*, Отокар Кершовани, Ријека, 1971. стр. 179 – 180.

15) Сетимо се слогана 68-ша: Будимо реални тражимо немогуће!

тврдокорне, екстремне антипарламентарне левице многима је била последња нада у очување изворног комунистичког чистуства.

4. Коначно, не мали значај имало је његово позитивно мишљење о модерној уметности. У време Бољшевичке револуције и непосредно након ње Русија је у једном тренутку била престолица модерне уметности у Европи. Тамо су деловали повратници Кандински и Ел Лисицки, затим Маљевич, Татлин, па Јесењин, Мајаковски, Пиљњак¹⁶⁾ и многи други знаменити носиоци нових тенденција који спадају у најутицајније уметнике двадесетог века. У оквиру бољшевичког покрета рано су се појавили спорови о односу према овом таласу сапутника револуције. Још у спису *Литература и Револуција* који је објавио 1923, Троцки је устао у одбрану ових уметника и њиховог места у новом поретку СССР-а. Он је такође сматрао да се ради о буржоаским тенденцијама, али да су оне потпуно оправдане с обзиром на још увек неизграђену пролетерску уметност, посебно што је у многима од њих видео тенденције помирења са руском народном традицијом и симпатије за раднички покрет.¹⁷⁾

Стаљинов однос, који је после 1924 превладао, био је сасвим супротан. Читав овај талас самосвојних и провокативних уметника почишћен је слично анархистичким интелектуалним и другим револуционарним групама које су учествовале у револуцији, али покушавале да сачувају самосвојност и након ње. Сви они који нису желели да се прикључе налозима новог поретка проглашени су остацима буржоазије, мистицима и противницима социјализма, да би као једина адекватна уметност био прихваћен соцреализам. Троцки је нарочито након изгнанства наставио да брани модерну уметност од стаљинистичког бирократског повика на њу, што му је прибавило велики углед код многих значајних стваралаца као што су Андре Бретон, Дијего Ривера и Фрида Кало са којом је чак био и у вези.

5. Неповерење или чак веома непријатељски однос према селу и сељацима. Још у предреволуционарном периоду Троцки је имао велике резерве према способности сељака да створе адекватну класну свест и да самосвојно учествују као активан фактор на страни прогреса. Његова теза је била да сељачке масе могу оди-

16) Ова тематика је обрађена у сјајној телевизијској драми Телевизије Београд из 1982, *Руски уметнички експеримент*, Бранимира Димитријевића и Бориса Миљковића.

17) Не треба заборавити да је у време писања овог списка још увек трајао процес утврђивања нове власти и одбране од унутрашњих и спољашњих противника, па је Троцки као стратег и тактичар био свестан и значаја подршке ових кругова за придобијање многобројних интелектуалаца у СССР и у Европи.

грати позитивну улогу искључиво под вођством урбаних класа. У време припреме НЕП-а он се оштро бунио против идеја о враћању елемента тржишне привреде на село као што је и касније био против стратегије интегрисања кулака у систем.¹⁸⁾ Троцки је након 1929. за „контрареволуцију“ у СССР оптуживао управо сеоске кулаке и нову буржоазију која је профитирала из НЕП-а. Када је Стаљин 1928 започео насилну колективизацију и индустријализацију, дакле оба процеса директно усмерена против сељака, троцкистичка лева опозиција је то поздравила сматрајући да је усвојио њен програм иако је Троцки био ухапшен. Ово његово начелно супротстављене позитивности урбаног и негативности руралног у каснијим, радикализованим облицима било је, а и даље је привлачно за велики број левих интелектуалаца¹⁹⁾.

Све ово заједно учинило је да многи левичари разочарани Стаљином и развојем СССР-а у троцкизму и идеји перманентне револуције нађу наду за очување једног угроженог сна. Можда још више након смрти самог Троцког. Иако то никада није био масован покрет, значај је долазио од чињенице да је та теорија била веома привлачна неким касније изузетно утицајним интелектуалцима и другим деловима елите на Западу.

*

У свом практичном партијском деловању троцкизам заиста није постигао никакве резултате. *Међународни савез комуниста (МСК)*, троцкистичка паракоминтерна никада није добила масовну подршку. Њене секције, односно националне партије по правилу никада нису превазилазиле модел затворених интелектуалних група. Како је Алекс Калникос приметно, секције МСК типично су заузимале друштвени миље који је сам Троцки називао „малограђанским“, гето за интелектуалце из средње класе за које су

18) У том контексту посебно је занимљиво уочити еволуцију ставова Троцког и Бухарина према НЕП-у. Како Брдар показује Троцки је 1920. најпре у фебруару предлагао мере веома сличне НЕП-у, да би свега пар месеци касније оштро напао све што има везе са тржишном политиком. Бухарин, који је у то доба са њим био радикални припадник леве опозиције и бранилац ратног комунизма, у другој половини деценије ће постати најревноснији заступник НЕП-а, да би 1929. био елиминисан као вођа протржишне деснице и „агент буржоаских класа“. Види Милан Брдар, *Практис одисеја*, том I, стр. 430, 431.

19) Наслеђе овог неприродног и ирационалног непријатељства према селу можемо на пример видети ових дана у Србији поводом таласа веома успешних и популарних серија које се баве сеоским животом, као што су *Мој рођак са села* или *Село гори а баба се чешиља*.

секташке борбе превише често постајале циљ по себи.²⁰⁾ У време оснивања Четврте интернационале, 1938, укупан број чланова МСК био је око 5400 од којих је чак 2500 припадало најјачој појединачној организацији Социјалистичкој радничкој партији САД.²¹⁾ Нпр. већ 1953 дошло је до расцепа у Четвртој интернационали па су амерички (Кенон), британски (Хили) и француски (Пјер Ламбер) троцкисти основали посебан *Међународни комитет Четврте интернационале (МКЧИ)* и одвојили се од Мајкла Пабла и Ернеста Мендела који су остали на челу званичне Четврте интернационале. То је био тек почетак бројних будућих подела и разилажења који ће водити до све већег броја, све бесмисленијих организација и комби партија.

Троцкистичке партије постоје и данас у једном броју земаља. Рецимо у Француској њих три учествују на изборима и освајају заједно скоро десет одсто гласова, али никада нису део власти.²²⁾ Широј публици називи *Социјалистичка радничка партија Велике Британије*, *Револуционарни савез комуниста* или *Радничка борба* у Француској и сл. с правом не значе ништа.

Много већи утицај имали су троцкистички и посттроцкистички интелектуални пројекти. Осим врло специфичне америчке сцене, треба посебно издвојити два значајна европска часописа. У Британији је троцкистичка екипа следбеника Исака Дојчера основала чувени часопис *Њу Лефт Ривју (New Left Review)* који је деценијама био један од најутицајнијих часописа за друштвена питања. У уредништву су били Пери Андерсон, Тарик Али, Квентин Хоаре итд. У Француској су Корнелиус Касториадис и Клод Лефор након још једног секташког обрачуна 1949. напустили Четврту интернационалу и основали изузетно угледан часопис *Социјализам или Барбаризам (Socialisme ou Barbarie)*. Њихов сарадник је био и Жан Франсоа Лиотар, а сви они заједно су веома утицали на постструктуралистичку филозофију и комплетна интелектуална дешавања на француској сцени све до данас.²³⁾

Међутим сам Троцки оставио је једно изузетно значајно методолошко наслеђе, такозвану теорију *ентризма*, односно смишљене и планске инфилтрације. Средином тридесетих, након низа

20) Callnicos, *Trotskyism*, Open University Press, Buckingham, 1990, стр. 29..

21) Исто, стр. 31. Троцки је свеједно у то доба предвиђао да ће у следећих десет година њихов програм стећи подршку милиона људи. Види Reisner, *Documents of the Fourth International*, New York, Pathfinder, 1973, стр. 182.

22) Кратак преглед троцкистичких политичких опција на разним континентима може се наћи у Callnicos, *Trotskyism*, поглавља 3.2 и 4.2

23) Часопис *Ле Монд* се сматра изданком једног облика савременог троцкизма.

неуспеха у настојањима да се покрет омасови, Троцки је смислио такозвани Француски обрт, или теорију ентризма која је подразумевала да се чланови троцкистичких партија свесно инфилтрирају у масовне социјалдемократске партије и да преко њих покушају да прогурају своје идеје. Ова идеја оживљава педесетих година под утицајем Пабла иако су практично још од 1947. британски троцкисти, чланови *Револуционарне комунистичке партије* уз знање и подршку читаве организације почели да се инфилтрирају у редове владајућих лабуриста. За разлику од Троцког који је овај метод доживљавао као краткорочну тактику за повећање утицаја, његови наследници педесетих година ову стратегију доживљавају као дугорочни рецепт. Ради се о организованом уласку једног броја повезаних троцкиста у комунистичке, социјалистичке, социјалдемократске и друге *мејнстрим* партије. Касније су се као пртије у партији ове групе шириле, организовале, придобијале нове сараднике и јачале своју моћ унутар те мејнстим организације. То је и до данас оставило велики проблем, питање ко је од тих људи заста прихватио нову идеологију, а ко је унутар нове организације настаивао са истом методологијом и сачувао исти светоназор.

Почетком 2001. открило се на пример да је француски социјалистички премијер Лионел Жоспен шездесетих година био члан француске троцкистичке организације и активни члан партије.²⁴⁾ У Француској иначе постоје три троцкистичке струје. Партија Радничка Борба (*Lutte Ouvriere LO*) окупља оне троцкисте који су одбили да уђу у Четврту интернационалу. Регуларни троцкисти који су представљали француску секцију ЧИ поделили су се 1953. Мањина је остала верна тадашњем вођи Мајклу Паблу (и Ернесту Менделу) који су покрет усмерили ка прихватању стаљинизма као реалности и ка ближој сарадњи са стаљинистичким комунистичким партијама. Од паблиста је настала партија Револуционарни савез комуниста *Ligue communiste révolutionnaire (LCR)*. Већина је међутим сматрала да треба остати на линији ортодоксног троцкизма који у стаљинизму и његовој бирократизацији види највећи проблем радничког покрета. Они су са другим правоверним троцкистима основали Интернационални комитет Четврте интернационале као паралелну организацију у односу на Паблову ЧИ. У Француској се та партија називала Интернационална организација комуниста *Organisation Communiste Internationaliste, (OCI)*. На њеном челу дуго је био Пјер Ламбер, а управо њихов члан био је Лионел Жоспен.

24) Види Schwarz, P., „Lionel Jospin i Trockizam: O debati u vezi prošlosti Francuskog predsjednika vlade“, www.wsws.org/sh/2001/jun2001/jos-j27.shtml, objavljeno 27. 06. 2001.

Жоспен је дуго одбијао да призна своје некадашње активности да би 2001 то коначно обзнанио. У читавој серији написа која је уследила можда је најзанимљивије да је *Ле Монд* оптужио Жоспена како је у Социјалистичку партију 1971 године ушао као кртица, по налогу своје *ОЦИ* у складу са стратегијом ентризма. Поента напада је била да је Жоспен заправо и даље троцкиста који је на тајном задатку у ПС-у.²⁵⁾

*

Најконтровверзнији је свакако случај наслеђа америчког троцкизма. У актуелним дискусијама о неоконзервативној идеологији, као родно место помињу се кружоци левих јеврејских интелектуалаца који су се тридесетих година виђали и организовали у Њу Јорку. Мајк Тенер аутор изванредне књиге *Левијатан на десници* наводи велики број имена која су касније обележила интелектуални миље САД.²⁶⁾ Огромна већина њих су тридесетих година били троцкисти. Овде треба указати на чињеницу да се по правилу у свим анализама извора неконзервативаца наводе имена Лава Троцког и Леа Штрауса. Оно што ће пресудно утицати на њихов даљи развој, а што је наслеђе изворног троцкизма јесте такозвана стаљинофобија која се појављује у разним облицима. Наиме већ крајем тридесетих година један део ових њујоршких интелектуалаца кренуо је путем којим ће касније наставити и остаци троцкиста окупљени око Макса Шахтмана. Разочарање Стаљиновим потезима, чисткама, политиком Народног фронта, пактом с Хитлером итд, довело је многе од њих до става да је Стаљинов бирократски колективизам (Шахтман) и Стаљинова контрола радничког покрета у западним земљама далеко веће зло од западног капитализма.

Сам Троцки је устао против оваквих идеја инсистирајући 1940 да су стаљинистичке комунистичке партије и даље легитиман део радничког покрета и да се сукоби на левици морају решавати унутар радничког покрета, а не уз посредовање западних капиталистичких фактора. Овај спор је био у основи разлаза између Кенонове официјелне троцкистичке *Социјалистичке радничке партије* и *Радничке партије* коју је 1940 године основао Макс Шахтман. У исто време кад и Шахтман, партију али и званични троцкизам напустио је Џејмс Бернам који је убрзо објавио једну од најзначајнијих књига тог периода *Менаџерску револуцију* и започео своју трансформацију ка тврдој десници у међународним односи-

25) исто

26) Види Tanner, M, *Leviathan on the Right: How Big-Government Conservatism Brought Down the Republican Revolution*, САТО, 2007 стр. 25. У питању су Соул Белоу, Сидни Хук, Ладонел Трилинг, Стивен Шварц, Сејмур Мартин Липсет итд.

ма, залажући се већ крајем четрдесетих за превентивну употребу нуклеарног оружја против СССР.

Шахтман је са својом РП номинално остало члан 4. интернационале све до 1948, а затим је партија преименована у Савез независних социјалиста. Педесетих су постали социјалдемократе²⁷⁾ да би се шездесетих већ укључили у Демократску странку и то на њеном десном крилу које је чврсто подржавало интервенцију у Вијетнаму. Седамдесетих су будући неоконси били блиски демократском јастребу Скуп Џексону, да би с доласком Регана на чело администрације коначно прешли у републикански табор формирајући у њему све утицајнију елитистичку групу. Реганова администрација је ипак била под доминантним утицајем старијих конзервативаца, али су неоконси управо на подручју спољне политике доживели могућност реализације великог дела свог програма, водећи ка заоштравању и радикализацији односа са СССР.²⁸⁾ Деведесетих су те елементе покушавали да преточе у начела политике за следећи век окупљени око неколико часописа (*Викли Стандард*, *Коментари*) и тинк тенкова (*Пројекат за нови амерички век*, *АЕИ*). Удари од 11. септембра представљали су идеални окидач за имплементацију њихових начела, након чега су де факто преузели комплетну спољну политику САД, али и велики део унутрашње.

Неоконзервативна спољна политика која је свој врхунац имала у инвазији на Ирак, доживљава две врсте критика у Америци. Напади с лева долазе од социјалиста и комуниста који у њиховој политици виде амерички империјализам и брутално освајање подручја богатих ресурсима. Амерички либерали и интелектуалци блиски Демократама нападају пре свега њихову унутрашњу политику, смањивање индивидуалних слобода и моралистички фундаментализам. За нас су посебно занимљиви напади који долазе од традиционалне америчке деснице, некада доминантне струје у Републиканској странци, или како их данас називају палеоконзервативаца. Теза о троцкизму неоконса најчешће се чује из овог тabora²⁹⁾. Стари конзервативци сматрају да су ови некадашњи (?) ра-

27) Неки припадници друге генерације неоконса као што су Дошуа Муравчик и Карл Гершман били су припадници Шахтманове *Социјалдемократске партије* шездесетих и седамдесетих година.

28) Постоји читав низ изванредних документарних филмова који се баве еволуцијом неоконзервативног покрета и њиховим утицајем на формирање политике републиканских администрација. Изванредан преглед њиховог утицаја у Регановој администрацији и политике радикализације међународних односа може се видети у ББС-ијевом документарцу *Снага ноћне море*.

29) Поменимо Пета Бјукенена, Пола Готфрида и Томаса Флеминга. То је струја коју су у спољној политици својевремено представљали Џејмс Бејкер и Брент Скокрофт.

дикални левичари троцкисти окупирали њихову партију доносећи у њу читав багаж својих старих метода и идеја од којих је наравно најважнија идеја перманентне револуције.

Теза гласи отприлике овако. У деловању неоконса, односно екстрокриста постоји константа, идеја перманентне револуције која мења садржај али не и форму, жар и месијанизам. Троцкисти су након напуштања левог спектра понели фанатичну мржњу према комунистичком свету, заправо према стаљинизму као форми реалполитике. Своју секташку борбу унутар радничког покрета пренели су у мејнстрим америчке политике залажући се за радикализацију сукоба. Њихов главни противник је била Кисинџерова политика детанта, разоружања и враћања на класична начела равнотеже моћи која се не бави унутрашњим уређењем појединачних држава.

О каквој се фундаменталној разлици у перцепцији спољне политике ради, види се када се упореди било који спис водећих неоконзервативних јастребова као што су Норман Подхорец, Чарлс Краутхамер, Бил Кристол или Роберт Кејган са начелима класичне међународне политике каква је Кисинџер изложио у свом бревијару за будуће деловање, својој докторској дисертацији *Обновљени свет*³⁰⁾, која је изучавала методе, стратегије и резултате Метерниха и Кастелроа. Нпр. у закључном поглављу које носи назив „Бит државничког умијећа“. Кисинџер каже: „Не изненађује што су Кастелро и Метерних били државници равнотеже, који су сигурност тражили у равнотежи снага. Њихов је циљ била стабилност, а не остварење идеала, а равнотежа је класични израз оног повијесног искуства према којему ниједан поредак није сигуран ако се и физички није осигурао против агресије. Тако је нови међународни поредак морао бити стваран при спознаји да је тај однос задан између силе и морала, између сигурности и легитимности. Није се покушавало пронаћи тај поредак искључиво у подвргавању једном легитимизирајућем начелу; то захтјева пророк и то је опасно...“³¹⁾

Насупрот овој реалполитици и републиканској традицији умереног изолационима, неоконси су се под утицајем троцкистичке борбе против револуција и социјализма у једној земљи, залагали за фундаменталистичку борбу против читавог унутрашњег систе-

30) Хенри Кисинџер, *Обновљени свијет*, Накладни завод Матице Хрватске, Загреб, 1976.

31) Кисинџер, исто, стр. 391. Погледати и слично место на стр. 404, где упозорава на то колико је опасно када нека сила жели да организује глобални поредак полазећи од својих начела правде која сматра универзалним. То је случај Наполеона који уноси револуционарну ситуацију, а Метерних и Кастелро су се борили да се политика врати у нормално стање међусобне толеранције различитих начела легитимизације, засноване на равнотежи моћи. Јасно је на којој су страни његове симпатије, а кога следе неоконси.

ма стаљинизма бивајући спремни да читав свет, по потреби увуку и у нуклеарне сукобе.³²⁾ Осамдесетих су покренули пројекат *Комитет о непосредној опасности* који је имао за циљ да увелича претњу од СССР-а и комунизма и да овај економски контејнер који се у тоба већ увелико распадао, прикаже као моћну експанзивну силу која ефективно угрожава интересе и безбедност САД.

Роналд Реган је усвојио њихову стратегију радикализације сукоба, поновног покретања трке у наоружању, интервенционизма у свим земљама у којима је неки облик просовјетске левице могао да дође на власт и финансирања и помагања свих облика унутрашње опозиције у комунистичким земљама. Борба против стаљинизма и стаљинистичког наслеђа била је њихова лична фрустрација због које су били спремни да жртвују интересе, финансије и мир грађана САД. Још у доба борбе против комунизма, идеја перманентне револуције добијала је облик који ће у потпуности преузети у новом веку. Форма и метод перманентне револуције (борба против реалполитике, равнотеже моћи, принципа поштовања суверенитета и слободе да се унутар сваке државе гради различито уређење) испуњен је новим садржајем: демократија, људска права, секуларизам западног типа, економија вашингтонског консензуса итд.

Након 2000. када више није било комунизма, створен је нови фантомски непријатељ који омогућава наставак перманентне револуције за промоцију горенаведених вредности. Данас се тај измишљени и конструисани непријатељ назива исламофашизам и против њега треба отпочети четврти светски рат, како нас неоконси подучавају.

Дакле, под утицајем троцкиста инфилтрираних у Републиканску странку потиснута су начела класичне реалполитике, а усвојен је фундаменталистички корпус начела иначе страних Републиканцима који се данас промовише у виду перманентне револуције доносећи свету немир, несигурност, нестабилност, страх, могућност да се поново покрене трка у наоружању итд.

Публицистички спор који је поводом ових теза покренут доживео је свој климакс око 2004, али сукоби и даље не престају. Поменута Тенерова књига с краја 2007, дакле дело једног либертаријанца, очигледно усваја тезу о троцкистичким основама неокон-

32) Ови аргументи се појављују још у Дориеновој књизи из 1993, *Неоконзервативна мисао* и у Цудисовом приказу из 1995 Ерманове књиге *Успон неоконзервативизма*. Види Dorrien, G, *The Neoconservative Mind*, и Judis, B, J, „Trotskyism to Anachronism: The Neoconservative Revolution“, *Foreign Affairs*, July/August 1995. У овој деценији их је преузео велики број старих конзервативаца и либертаријанаца.

зервативизма као нешто што је данас опште место у теорији. Кинг наводи велики број чланака у различитим магазинима и новинама од Азије, Европе, до Канаде и Америке у којима се афирмише теза о троцкистичким коренима неоконса.

Стивен Шварц и Бил Кинг су доста неуспешно покушавали да неоконсе одбране од оптужби за троцкизам. Кинг апострофира чињеницу да је Ирвинг Кристол већи део живота провео као неко ко промовише демократију и капитализам, а врло мали као троцкиста – поента палеоконзервативаца је да је он и у овом каснијем периоду користио и заговарао троцкистичке методе. Или на пример да он баш није био ортодоксни троцкиста, већ да је попут Липсета и Химелфарбове припадао шерманитској фракцији унутар дисидентске Шахтманове партије, што је као што смо видели потпуно у складу са секташком и месијанском природом читавог троцкистичког покрета.³³⁾ Овај аутор низом периферних аргумената као што је доказивање да америчке социјалдемократе нису биле троцкистички оријентисане игнорише кључни аргумент у овој расправи, а то је стратегија ентризма коју Кинг уопште не помиње.

Шварц је с једне стране инсистирао да нико од бивших троцкиста нема потреба да се тога стиди, а с друге стране користио је омиљену тактику својих колега да изолационистички настројене конзервативце старог кова који су окупљени око сајтова *Лу Роквел* и *Антивор*, односно магазина *Крониклс* и *Амерички конзервативац* назове непатриотским конзервативцима, али и антисемитима јер оптужбе за троцкизам треба наводно читати као оптужбе за јеврејску заверу.³⁴⁾ И Кинг свој чланак завршава веома јадним (требало би да буде кључни) аргументом да су палеоконзервативци и либертаријанци заправо у антиратном фронту заједно са савременим ортодоксним антиимперијалистички усмереним троцкистима чије антиратне чланке такође објављују на својим сајтовима.

Ова два покушаја су важна зато што неоконси по правилу уопште одбијају да уђу у дијалог о природи и изворима своје политике. Оптужбе за троцкизам се углавном игноришу, или уз пут одбацују, јер огроман новац, политички утицај и контрола над медијима чине их толико доминантним да уопште немају потребу да

33) Ту спадају и други слаби аргументи као тврђење да Ирвинг Кристол није заговарао ширење демократије већ амерички унилатерализам, или тврдња да Троцки није сматрао да Црвена армија треба бајонетима да шири револуцију по свету итд. Види King, B, „Neo-conservatives and Trotskyism“, www.enterstageright.com/archive/articles/0304/0304neocontrol1.htm.

34) Schwartz, S, „Trotskycons? Past and present“, *National Review*, 11. 06. 2003. Видети чланак Цастина Рејмонда, Raimondo, J, „Trotsky, Strauss, and the Neocons“, www.antiwar.com/justin/?articleid=3182

ризикују своје позиције улазећи у сукоб са опозицијом која можда има јаке аргументе, али нема средства и ресурсе за борбу. Кључни аргумент старих конзервативаца и јесте да су неоконси (међу којима су многи бивши троцкисти) као организована група, нека врста чврсто повезане секте, конспиративним методама преотели Републиканску странку и променили јој суштину – баш у складу са теоријом ентризма.

*

Уз све недоумице, нејасноће, контроверзе, недовољно адекватних записа и сведочења итд, чини се да и наша култура има шта да понуди овој дискусији о трансформацији троцкизма крајем 20. века. Највећи проблем за реконструкцију приче о троцкизму у Србији представља накнадна памет, односно ретуширање сећања некадашњих трокциста. Наиме, пошто су данас неки од њих изузетно етаблиране особе, услед налога савремене политичке коректности настоје да избришу свој младалачки радикализам, па одбијају да дефинишу политичке и теоријске позиције на којима су се тада (?) налазили. Када се у данашње време присећају тадашњих активности по правилу говоре да су се залагали за неки хумани, критички социјализам или марксизам који је био супротстављен стаљинизму и титоизму као бирократизованим облицима власти (често се најђе на речи као што су напредни покрети или либертери итд). Има и оних који се чак не либе да за тадашње своје ставове (радикална левица) покушавају да тврде како су били либерални!?

Међутим, нико не говори које су то нормативне позиције односно која је то марксистичка традиција коју су следили. Свакако није била у питању социјалдемократска или социјалистичка варијанта европског мејнстрима. Критика титоизма ишла је са још радикалнијих позиција, а титоизам и стаљинизам су оптуживани за издају револуције. Свакоме ко познаје развој левичарских покрета тог периода (шездесете и седамдесете), јасно је да у питању може да буде тек неки од радикалних ултралевичарских покрета као што су маоизам, црвени тероризам, анархизам или троцкизам.

О троцкизму се у Југославији говори још тридесетих година. Неколико бројева гласила КПЈ *Пролетера* било је посвећено обрачуна са троцкизмом, а у потконтексту чувених обрачуна на књижевној левици такође се налазио спор следбеника Коминтерне и побуњеника попут Мирослава Крлеже, који су оспоравали стаљинистичку ортодоксију. Занимљив је и обрачун са Жиком Павловићем, аутором познате књиге *Биланс совјетског термидора* у којој је изложио радикалну критику стаљинизма и описивао злочине

које је Стаљинова власт вршила у СССР-у. Сам термин *термидор* коришћен у овом контексту несумњиво потиче од Троцког.³⁵⁾

Троцкизам се поново појављује шездесетих година. То су биле године великих ломова и у друштву и унутар саме партије у погледу будућег смера развоја државе, економије и друштвених односа. Од 1964, почиње либерализација визног режима што је допринело већој мобилности становништва и повећању културне и економске размене са западним земљама. Као део пакета који је стизао са Запада дошле у су и савремене радикалне идеје. Као и у многим другим земљама и код нас се формирао слој људи незадовољних правцем развоја друштва, у коме је предњачила студентска омладина. Ове генерације су задојене класицима марксизма биле посебно незадовољне резултатима протржишне Крајгер-Глигоровљеве реформе из 1965. године. Ако се анализирају захтеви и паролe *Црвеног универзитета Карл Маркс* како се називао студентски протест у Београду, уочиће доминацију радикално антикапиталистички и антитржишних слогана.³⁶⁾ Студенти су тражили повратак радикалним коренима револуције и сузбијање било каквих класних разлика („Доле црвена буржоазија“). Осим домаћих и теоријских подстицаја, свакако је на студенте утицао и талас радикалних покрета и идеја који су стизали са Запада. У то доба осим Маркузеовог радикализма изузетно утицајне су биле маоистичке идеје (нарочито културна револуција) и троцкистичко наслеђе.

Занимљиво је питање односа праксистичке групе према троцкизму. Практизам је великим делом обележен критиком стаљинизма као бирократског система, што је изворно представљало управо наслеђе Троцког. Ако се зна да се праксисовци нису залагали за кретање ка либералној демократији или бар социјалдемократским начелима, јасно је да се њихова нормативна становишта морају тражити у оквиру неких тада доминантних радикалистичких левичарских група и покрета.³⁷⁾ Они се сами о томе нису изјашњавали, а своју мисао су базирали на Марксовим раним радо-

35) Као што је недавно откривено, Павловић је након тортуре и мучења стрељан за време такозване Ужичке републике од стране Петра Стамболића, Крцуна и других својих бивших другова. Његовим животом и радом доста се бавио Слободан Гавриловић који је између осталог и аутор Павловићеве биографије. Види *Живојин Павловић између догме и критике - биографија*, Графокард, Београд, 2001.

36) И за разумевање данашње политичке и економске ситуације није без значаја подсетити се да су ови радикални студенти управо као и њихови професори праксисти у тадашњем спору између такозваних доходаша и профиташа (економиста који су бранили и оних који су нападали тржишну реформу) јасно стали на страну доходаша.

37) Милан Брдар њихову позицију према привредној реформи из 1965. у потпуности изједначава са позицијом Троцког и леве опозиције према НЕП-у. Види Брдар, *Праксис одисеја*, том II, стр 602, 603.

вима, односно Економско-филозофским рукописима настојећи да формирају некакву посебну критичку школу.³⁸⁾

Међутим, њихови студенти су показали далеко више борбеног духа.³⁹⁾ Већ током студентских протеста издвојила су се нека имена која ће и седамдесетих наставити са опозиционим политичким активизмом. Полако се формирала група студената радикала, углавном са филозофије и социологије који су почели да се организују насупрот постојећем режиму. Ту су спадали Влада Мијановић познат као Влада револуција, Павлушко Имширевић, Милан Николић итд.⁴⁰⁾

По сведочењу Јелке Кљајић Имширевић они су се заиста припремали за активну борбу за своје идеале. Крајем 1971. године ухапшени су Павлушко Имширевић и Милан Николић, а у јануару следеће године и Јелка Кљајић. Ово троје су оптужени за троцкистичко удруживање и осуђени су као троцкистичка група. Интересантни су накнадни ставови сво троје. Павлушко Имширевић и дан данас себе дефинише као троцкисту, наследника изворне лењинистичке идеологије, Кљајићева је тврдила да су они имали и критички однос према Троцком, а Николић данас о томе не говори.

Пратећи горе развој троцкизма и све меандре и секташко инститирање на разликама унутар разних грана овог покрета, чини

38) У овом контексту потребно је истражити и улогу Добрице Ћосића који је по неким ауторима био идејни вођа мислилаца окупљених око београдског огранка Праксиса. У интервјуу који је недавно дао часопису НИИ, Ћосић југословенске троцкисте види као прву опозицију титоизму, говорећи о њима изразито позитивно. Он тврди: «Опозиција титоизму је историјски процес чији је почетак и крај тешко прецизирати. Делатност Тита у Коминтерн, по свему познатом била је стаљинистичка. Живојин Павловић, писац „Биланса совјетског термидора“ сматра Тита ортодоксним стаљинистом. Тој жртви стаљинизма треба одати признање за нацрт европске и српске опозиције стаљинизму дат у „Билансу совјетског термидора“ о чему је студиозно писао Слободан Гавриловић. Позната је Титова ликвидација троцкиста у Паризу и Југославији. А троцкисти су Стаљинови противници. Чини ми се да историјска правда налаже да се југословенски троцкисти процењују као први анти-титоисти. Али, ја ћу говорити искључиво о опозицији насталој у оквирима револуционарног покрета у земљи и претежно са социјалистичких позиција. А та је опозиција имала дубоке корене у демократској традицији српског народа и његове културе. Први мотиви анти-титоистичке опозиције били су моралне природе.» Види «Зашто се Србија стиди анти-титоистичке опозиције», *НИИ*, бр. 3032. Занимљиво је уочити да Ћосић и данас не признаје никакву делатност ван дискурса и праксе левице.

39) У својим сећањима покојна Јелка Кљајић говори да је њено излагање на Корчуланској школи управо ишло у правцу критике професора праксисоваца за превише академизма уместо за практичност те критичке мисли. Види Имширевић, Ј, «Дисиденти и затвор», *Република*, бр. 196..

40) Тешко да је случајност то што је управо почев од 1971. године издавачка кућа Отокар Кершовани из Ријеке објављивала *Изабрана дела* Лава Троцког са свим његовим најпознатијим политичким списима као што су *Перманентна револуција* или *Издана Револуција*. Велики и прилично афирмативан предговор овом издању написао је члан *Праксис групе* Предраг Вранички.

се да се ово организовање заиста може оквалификовати онако како су га тада и актуелне власти оцениле, као троцкистичко организовање. Ова група је увелико изучавала такве идеје, упознавала теорију и методе антистаљинистичког револуционарног организовања, успоставила је контакте и са међународним факторима сличне провенијенције (Имширевићева признаје да је са једном значајном групом из Југославије учествовала на скупу источноевропских дисидената у Есену 1971) и коначно почели су са организовањем формалне политичке организације коју су, опет у складу са праксом тадашњих западних троцкиста, хтели да назову Револуционарна радничка партија (РПП). На суђењу је коришћен документ који је саставио Милан Николић, на коме је писало Иницијативни одбор РПП, а уз шта је Јелка Кљајић писала коментаре и примедбе.

Режим је по традицији која вуче порекло још од пре рата, ову групу као и сваку опозицију с лева прогласио троцкистичком. Кљајићева посебно издваја два јавна напада која су јој остала у сећању. Један је текст Вука Драшковића „Троцкисти и казна“ објављен у НИН-у, а други чланак Василија Калезића „Појава Троцког у новим условима“⁴¹⁾ Калезић је на занимљив начин повезао деловање Враничког и ове троцкистичке тројке којој се судило што имплицира да је у овим праксистичко-радикалним круговима постојало огромно интересовање за Троцког у то доба.

Кљајићева се сећа још једног текста у НИН-у у коме су их оптужили да су планирали и стварање градске гериле. Она признаје да је код Николића нађена и једна књига која се тиме бавила. У тексту писаном крајем деведесетих Кљајићева пориче да је о томе било речи што је наравно за очекивати. Међутим, питање је да ли су ове оптужбе заиста биле незасноване, ако се зна да је у западним земљама такође након разочарења неуспехом 68-е радикална студентска омладина почела са стварањем управо терористичких организација тога типа. То је доба *Црвених бригада* у Италији, групе *Бадер-Мајнхоф* и других црвених терористичких и герилских група у Немачкој итд. Бар неки од припадника југословенског радикално левог покрета тог доба имали су контакте са овим групацијама. Нпр. доста се говорило о редитељу Желимиру Жилнику у том контексту.

За троцкизам су осуђени и Влада Мијановић и Данило Удовички. Слично је третиран и Лазар Стојановић који је осуђен због филма *Пластични Исус*. У својим касније објављиваним сећањима, ови аутори одбијају категоризацију троцкизма, али откривају

41) Објављено у часопису *Савременост* бр. 3/1972, стр. 71-90.

читава низ детаља о својим контактима са међународним троцкистичким покретом и друге податке који их несумњиво смештају међу тадашње троцкисте.

Након изласка ове екипе из затвора креће друга фаза деловања повезана са такозваним Слободним универзитетом. Он је основан 1976. године од стране углавном троцкиста. (Након њих су праксисовци организовали свој Отворени универзитет.) Првом састанку присуствовало је двадесетак оснивача међу којима Мијановић, Имширевић, Јелка Кљајић, Стојан и Станко Церовић, Лазар и Војислав Стојановић, Мића Доктор, Илија Мољковић, Драгомир Олујић. Ова група је деловала све до 1984, када је 28 људи ухапшено у Олујићевом стану приликом трибине на којој је говорио Милован Ђилас. Према сведочењу Олујића објављеном у листу *Таблоид*, један део њих је 1982 покушао да оснује социјалдемократску партију.

Ово његово сведочење вишеструко је занимљиво јер говори о акцијама које су спроводили али и о њиховим уверењима и узорима као на пример у следећем пасусу: „Весела (Заставниковић, прва супруга Бориса Тадића) је официрско дете из Осијека, студирала је политичке науке, прелепа девојка, врло радикално настројена, спремна и бомбе да баца, у духу тадашњих градско - герилских покрета у Европи и свету (Бадер-Мајнхоф у Немачкој, Црвене бригаде у Италији, јапанска «Црвена армија», Тупамароси у Уругвају)... Било је природно да буде са нама. Морам рећи да је било више девојака међу нама и све су биле радикалне и милитантне левичарке - Бранка Катић, Јелка Имшировић-Кљајић, Љиљана Јовичић...“

Када се данас читају сведочења ових људи о прошлим временима и када се погледају њихове данашње позиције релативно се лако уочава подела која је настала и у међународном троцкистичком покрету након 1990. Троцкисти су се поделили на струју која је прихватила нови глобални поредак и задржала форму перманентне револуције испуњавајући је другим садржајем (апстрактна људска права, насилно ширење демократије, мултикултурализма, капитализма, западног секуларизма итд). С друге стране су остали троцкисти опозиције који су се у складу са својом опозиционом традицијом супротставили новом светском поретку и новом империјализму чије су перјанице често били њихови дојучерашњи сарадници.

У Србији су на страни традиционалног антиимперијалистичког троцкизма и данас Имширевић (светски револуционар, преводилац, публициста), Олујић (новинар) и Миша Самарџић ко-

ји живи у Зрењанину и ради у тамошњем Културном центру, објављујући повремено и даље.

С друге стране су углавном сви ови остали. О њима посебно негативно говори Имширевић који Милана Николића са којим је два пута заједно осуђиван назива „муж Соње Лихт, Сорошев зет и стипендиста“, оптужујући га да је још приликом првог суђења сарађивао са УДБОМ. И заиста од 1990. наовамо управо су припадници радикалних левичарских група из седамдесетих постали перјанице антиратног покрета, нових невладиних организација и читавог оног паралелног света, односно парадржаве, која је уз обиље западног новца формирана деведесетих. Супруга Милана Николића и такође припадник радикалне омладине из седамдесетих, Соња Лихт⁴²⁾ била је током те деценије на челу Сорош Фонда у Србији под чијим окриљем је створена читава парадржава са својим медијима, интелектуалним секторским организацијама, образовним институцијама итд, преко којих су образоване читаве нове генерације младих активиста, који су и не знајући наследили принципе перманентне револуције (не случајно борба против национализма, националне државе и националних идеологија је приоритет рада свих ових организација и институција)

За тезу овог чланак важно је уочити следеће: њихов огроман утицај и у прошлој и у овој деценији није оствариван преко снаге партијског деловања. Ови кругови су од 1990 покушавали да направе читав низ неотроцкистичких партија: *УЈДИ*, па *Грађански Савез Србије*, па од њих отцепљена *Социјалдемократска унија* све до *Либерално-демократске партије* која иако убедљиво најуспешнији пројекат једва прелази цензус. Прави утицај је међутим освајан преко теорије ентризма. Ови кругови су полако стварали и обликовали кадрове мејнстрим партија и постепено освајали утицај у најзначајнијима од њих.⁴³⁾ Потпредседница Демократске странке Србије је Светлана Стојановић. Бивша супруга Лазара Стојановића и део ове радикалне омладине. Захваљујући њој где год је ДСС добијао места у институцијама културе на нивоу републике и града долазили су њени пријатељи углавном (екс)троцкистичке провинијенције.

Далеко значајнији је утицај у демократској странци која временом, нарочито након смрти Зорана Ђинђића, све више клизи у

42) Њен магистарски рад бави се делом Троцког. Иначе она се помиње у чланку, објављеном у *Политици*, 20. октобра 1970, у групи од петнаест ултра-левих студената који су оптужени због ширења лажних вести. Једна од њих Владимир Мијановић, осуђен је на двадесет месеци затвора. Види Момчило Митровић, *Народни и државни непријатељи у Југославији после Другог светског рата*, www.cpi.hr/download/links/hr/7131.pdf

43) Види Ђурковић, М, „Нови СПС и два ЈУЛ-а“, *НИН* бр. 3008, 21. 08. 2008

лево. Милан Николић је данас једна од главних политичких аналитичара који дефинише и брани у јавности ставове ДС, а његова супруга Соња је једна од најутицајнијих особа у спровођењу политике ДС: она је председница Управног одбора *Политике А. Д.* у Савету је за европске интеграције Владе, у Спољно-политичком савету МИП-а, неколико министара су њени кадрови итд.

Политика ДС иначе све више и добија елементе троцкистичког волунтаризма, игнорисања институција, Устава и закона, сузбијања начела поделе власти и уместо тога спровођења централизма. Нови кадрови који партију преузимају у потпуности испољавају троцкистички револуционарни месијанизам који као највећег непријатеља види националну државу, а *освајање ЕУ* им данас служи као циљ којим се легитимише нова форма перманентне револуције. Дефинисана национална држава уређена по принципима либералне демократије и плуралистичке тржишне привреде засноване на конкуренцији, за Србију нажалост чини се остаје далеки сан.

Но, чини се да сличне проблеме имамо и у другим земљама у којима су неки облици троцкизма преко теорије ентризма дошли на власт. Свуда су угрожени стабилност, национална традиција и континуитет, владавина права и конкуренција.

*

Имали смо прилику да у овом чланку пратимо трансформацију троцкистичких покрета крајем двадесетог века. Иако саме партије ове провенијенције ни данас немају неку тежину, испоставило се међутим да су троцкистички методи и наслеђе живи и веома утицајни захваљујући такозваној теорији ентризма коју је још сам Троцки смислио половином тридесетих година. Следећи поменути стратегију некадашњи троцкисти су се инфилтрирали у друштвени мејнстрим укључујући и неке од најважнијих партија, да би у нешто измењеном виду наставили да спроводе неке изворно троцкистичке идеје као што је перманентна револуција; наравно у измењеном виду, у зависности од ограничења целокупног друштвеног амбијента у датој земљи и изворне идеологије партије у којој сада делују. Форма и идеја перманентне револуције препознаје се данас у деловању неких важних партија умерене левнице као што су Лабуристи у Британији или Социјалисти у Француској, али и умерене деснице као што је Републиканска странка у САД.

Учили смо да методе, жар и средства остају непромењени, баш као и крајњи циљ, што је и данас коначна реализација идеологије. Оно што се променило јесте садржина идеологије. Пресудно је, међутим да је опстао исти патернализам и месијанизам који воде револуционарним методама као што су волунтаризам, манипу-

лација, превара, застрашивање, тортура противника. За разлику од времена када су били тек опозициони маргиналци и авантуристи, данас ови етаблирани троцкисти у водећим администрацијама, у ММФ-у, Светској банци, СТО-у итд имају јако много средстава да спроводе своје програме нестабилности и да тиме почине много зла.

ЛИТЕРАТУРА

- Брдар, М, *Праксис одисеја: генеза бољшевичког тоталитарног система 1917-1929*, том I и II, Службени лист СРЈ, Београд, 2001, 2002.
- Вранички, П, *Историја марксизма*, 2. том, Напријед, Загреб, 1975.
- Dorrien, G, *The Neoconservative Mind*, Philadelphia: Temple University Press, 1993.
- Ђурковић, М, „Нови СПС и два ЈУЛ-а“, *НИН* бр. 3008, 21. 08. 2008.
- Гавриловић, С, *Живојин Павловић између догме и критике - биографија*, Графокард, Београд, 2001.
- Имширевић Кљајић, Ј, „Дисиденти и затвор“, *Република*, бр. 196.
- Имширевић, П, „Државу треба одбранити од власти,“ интервју, *Таблоид*, <http://www.tabloid.co.yu/clanak.php?br=141&clanak=24>
- Judis, B, J, „Trotskyism to Anachronism: The Neoconservative Revolution“, *Foreign Affairs*, July/August 1995.
- Калезић, В, „Појава Троцког у новим условима“, *Савременост*, 3/1972, стр. 71-90.
- King, B, „Neoconservatives and Trotskyism“, www.enterstageright.com/archive/articles/0304/0304neocontrotp1.htm
- Кисинџер, Х, *Обновљени свијет*, Накладни завод Матице Хрватске, Загреб, 1976
- Колаковски, Л, *Главни токови марксизма*, БИГЗ, Београд, II том, 1985.
- Латиновић, З, «Зашто се Србија стиди анти-титоистичке опозиције», *НИН*, бр. 3032
- Lind, M, «The Weird Men behind George W. Bush's War», *New Statesman*, April 7, 2003, <http://www.newamerica.net/index.cfm?pg=article&pubID=1189>
- Митровић, М, Народни и државни непријатељи у Југославији после Другог светског рата, www.cpi.hr/download/links/hr/7131.pdf
- Олујић, Д, «Славна прошлост унутрашњег непријатеља», интервју, *Таблоид*, <http://www.tabloid.co.yu/clanak.php?br=105&clanak=20>
- Павловић, Ж, *Биланс совјетског термидора*, Издавачки центар Кадињача, Ужице, 2001.
- Перманентна револуција и социјализам*, (Бухарин, Стаљин, Троцки, Зиновјев) Глобус, Загреб, 1979.
- Power of Nightmare*, BBC, документарни филм из три дела, емитован у јесен 2004.
- Raimondo, J, „Trotsky, Strauss, and the Neocons“, <http://www.antiwar.com/justin/?articleid=3182>

Миша Бурковић   Трансформација троцкизма крајем двадесетог века

Reisner, W, (ed.), *Documents of the Fourth International: The Formative Years (1933-40)*, New York, Pathfinder, 1973.

Schwarz, P, „Lionel Jospin i Trockizam: O Debatu U Vezi Prošlosti Francuskog Predsjednika Vlade“, www.wsws.org/sh/2001/jun2001/jos-j27.shtml, objavlјeno 27. 06. 2001.

Schwartz, S, „Trotskycons? Past and present“, *National Review*, 11. 06. 2003.

Simes, D, K, „America’s Imperial Dilemma“, *Foreign Affairs*, November-December 2003.

Tanner, M, *Leviathan on the Right: How Big-Government Conservatism Brought Down the Republican Revolution*, CATO, 2007.

Троцки, Л, *Нови курс – О Лењину – Изобличена револуција*, Отокар Кершовани, Ријека, 1972.

Троцки, Л, *Перманентна револуција*, Отокар Кершовани, Ријека, 1972.

Троцки, Л, „Теороризам и комунизам“ у *Из револуције*, Отокар Кершовани, Ријека, 1971.

Троцки, Л, *Издана револуција*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973.

Удовички, Д, „Рани разорни радови“, *Република*, бр. 190.

Callinicos, A, *Trotskyism*, Open University Press, Buckingham, 1990.

Misa Djurkovic

TRANSFORMATION OF TROTSKYISM AT THE END OF 20TH CENTURY

Summary

In this article author focuses on some interesting crossovers between different ideologies at the end of the past century. The subject or research is result of Trotsky’s theory of entrism. Author follows evolution of former members of radical youth, and tries to find out if they really preserved their basic principle of permanent revolution by combining it with elements of other ideologies, while acting within moderate and mainstream parties.

Key words: Trotsky, trotskyism, entrism, ideology, permanent revolution.

